

‘польова або лугова ромашка’, грец. *уиваика* (основне значення – ‘дружина’) у значенні ‘особа, яка обслуговує інших’).

4.4. Менш полісемічними є лексеми, наближені до ядра парадигми, зокрема ТС, що позначають діда та бабку, сина та дочку.

4.5. У всіх мовах набору існують ТС – полісеманти, усі значення яких пов’язані виключно із сферою спорідненості. Здебільшого це ТС, які розташовані ближче до периферії кожної із ЛСГ, які розглядаються в роботі.

4.6. У всіх мовах набору ТКС обох лексико-семантичних груп із основним значенням *двоюрідний брат* – ‘син одного із сиблінгів батьків’, *двоюрідна сестра* – ‘дочка одного із сиблінгів батьків’, *племінник* – а) ‘син брата’, б) ‘син сестри’, *племінниця* – а) ‘дочка брата’, б) ‘дочка сестри’; *онук* – а) ‘син сина’, б) ‘син дочки’, *онука* – а) ‘дочка сина’, б) ‘дочка дочки’ виявилися лексемами першого ступеня полісемічності, які мають два ЛСВ, завдяки відсутності у семантиці даних термінів ознаки напрямку спорідненості.

4.7. Матеріал дослідження яскраво демонструє зв’язок між морфологічною структурою лексеми та її багатозначністю. Складна структура слова зумовлює наявність у семантиці лексичної одиниці додаткових семантичних ознак, що обмежує можливу сферу її (лексичної одиниці) вживання. Морфологічно прості слова є більш багатозначними. Тобто, чим складніша морфологічна структура слова, тим менше ЛСВ входять до його семантичної структури.

4.8. Високий ступінь схожості семантики ТС мов, що розглядаються, можна пояснити їх історичною приналежністю до індоєвропейської групи.

4.9. Різниця у семантиці мовних одиниць, що досліджуються, пояснюється впливом особливостей культури кожного народу як носія певної мови, а також ходом історичного процесу формування мовної картини світу.

4.10. На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі типологічні узагальнення ймовірного характеру: у певній мові а) лексеми *батько* та *мати* є полісемантами третього ступеня (мають 10-16 значень); б) лексеми, що позначають *брата*, *дядька* та *тітку* належать до другого ступеня полісемічності (5-9 значень); в) ТС *дід*, *бабка*, *сестра*, *кузен*, *кузина*, *онук* та *онука* належать до першого ступеня полісемічності (2-4 значення); г) до набору ЛСВ лексем, що позначають батька та мати, входять такі, що пов’язані із сферою релігії; д) лексема, що позначає особу чоловічої статі, пов’язану шлюбними стосунками із жінкою, може позначати дорослу особу чоловічої статі незалежно від наявності в її семантичному наборі ознаки спорідненості.

Джерела та література

1. Брус М. П. Загальні особові жіночі номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика. Дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2001. – 266 с.
2. Николаєва Л. Б. Семантика слова «батько» у деяких германських та слов’янських мовах // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – Вип. 5. – С. 89-100.
3. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 369 с.
4. Поликарпов А. А., Крюкова О. С. О системном соотношении краткого и среднего толковых словарей русского языка // Учен. зап. Тарт. ун-та. – Тарту: ТГУ, 1989. – Вып. 872. – С. 140-157.
5. Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативно-системного анализа лексики. – Таллин: Валгус, 1987. – 204 с.

Новікова О. О.

ДЕТЕРМІНАНТ ЯК НОСІЙ ДОДАТКОВОЇ ПРЕДИКАЦІЇ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Теорія предикативності у своєму розвитку пройшла досить тривалу історію. Її актуальність зумовлена тим, що в сучасній лінгвістиці й сьогодні виникають питання, пов’язані з проблемою предикативних відношень у моно-, полі- та напівпредикативних конструкціях, які в свою чергу пов’язуються з вираженням додаткової предикації у складі висловлення. Особливої уваги вимагає напівпредикативний синтаксичний зв’язок, оскільки його базові компоненти репрезентують не тільки окремий об’єктний план, але й виступають носіями власних суб’єктних площин.

Предметом окремих досліджень останнім часом виступають конструкції з детермінантними синтаксемами в ролі додаткової предикації. До цієї проблеми зверталися В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, П. А. Лекант, В. П. Малащенко, Н. Ю. Шведова та інші.

Метою нашого дослідження є аналіз детермінантних конструкцій як носіїв додаткової предикації у структурі простого речення. У межах поставленої мети з’ясовуються такі **завдання**:

- встановлення причин появи додаткової предикації;
- з’ясування характеру додаткової предикації;
- виокремлення основних засобів вираження вторинної предикації у структурі речень з детермінантними конструкціями.

Кожне речення, що вживається у мовленні, має певне модально-темпоральне значення: значення реального факту, співвідносного з тим чи іншим часом, або значення певного виду нереальності. Модальні значення також пов’язані з мовленнєвим актом, хоча й не так прямо, як часові: не через «момент мовлення», а через позицію мовця. Вони несуть у собі елементи думки, що відображають позицію адресата. Саме в комплексі граматичних значень, співвіднесених з актом мовлення, що спираються на нього, В. В. Виноградов вбачає граматичну сутність речення. Цей комплекс граматичних значень, які завжди мають певне формальне вираження, він назвав *предикативністю* (до цього комплексу В. В. Виноградов, крім категорій модальності та часу, включив категорію особи) [3, с. 128].

Більшість лінгвістів визнають предикативність як загальну властивість речень (що сприймається як співвіднесеність змісту висловлення з дійсністю і реалізується через категорії модальності, темпоральності,

особи). Але деякі з них виключають із числа цих категорій категорію особи (концепція Н. Ю. Шведової, викладена в «Російській граматиці» [12, с. 10-11, 85-86].

П. А. Лекант стає на захист «традиційного» синтаксису і підтримує визначення категорії предикативності, подане В. В. Виноградовим. Автор вважає принциповим виділення єдиного статусу предикативності як ознаки (універсальної властивості) речення, яке виражається в основних граматичних категоріях модальності, часу та особи [10, с. 6-7].

Деякі лінгвісти пропонують диференціювати терміни «предикативність» та «предикація» і визначають поняття предикації як форму предикативності у мові, структурну співвіднесеність у момент мовлення двох елементів, що перебувають у суб'єктно-предикатних відношеннях, утворюючи за допомогою предикативного зв'язку закінчене речення [1, с. 34].

Дійсно, розмежування понять «предикація» та «предикативність» є досить суттєвим, оскільки таке розмежування стає базовим у розмежуванні семантичної елементарності/неелементарності речення. А. П. Загнітко дає наступне визначення цим поняттям: *предикація* – це семантична ознака мовного вираження, а *предикативність* – це сполучення суб'єкта з предикатом в актуалізованому щодо модальності й темпоральності вимірі. Автор наголошує, що поліпредикатність ніяк не свідчить про поліпредикативність, але друга передбачає першу. Предикатна лексема у складі речення вказує на пропозиції й визначає їх кількість [7, с. 216]. Про те, що речення *Мати вишиває рушник голкою* вміщує одну пропозицію і тому є семантично елементарним, свідчить наявність у його складі тільки одного предикатного слова *вишивати*, останні слова – предметні, вони виступають як аргументи – суб'єктний (*мати*), об'єктний (*рушник*), інструментальний (*голкою*).

Предметом окремих досліджень останнім часом виступають конструкції, що містять у собі додаткову предикацію, а саме речення з детермінантними синтаксемами. Називаючи речення, що містять додаткову предикацію у прийменниково-відмінкових синтаксемах, реченнями з додатковою предикацією [13, с. 19], конструкціями зі згорнутою предикацією [3, с. 82; 6, с. 23], конструкціями з «секундарною» предикацією [10, с. 9], дослідники цього явища загалом погоджуються з тим, що приблизно те саме можна висловити іншим реченням, тобто трансформувати просте речення у складнопідрядне чи складносурядне.

В. П. Малащенко наголошує, що додаткову предикацію може виражати будь-яка автосемантична прийменникова конструкція, але найчастіше до цього пристосовані форми, утворені за участю прийменників та іменників, що керують ними й позначають дію, стан або якість інше відокремлене поняття [11, с. 17]. У ролі основного лексичного елемента – носія та виразника додаткової предикації в реченні – визначаються імена пропозитивної семантики, які, як відомо, є репрезентами ситуації. У тих випадках, коли у складі детермінанта виявляються імена непередикативної, предметної лексики, вони також потребують пропозитивного прочитання [11, с. 21]. На семантичному рівні речення, що містить прийменниково-відмінкову детермінантну синтаксему, є виразником двох ситуацій, пропозицій.

Використання імен абстрактної семантики в прийменниково-відмінкових конструкціях деякі вчені пов'язують з тенденцією до економії мовних засобів при вираженні ними тієї чи іншої синтаксичної функції. Речення, що містять такі компоненти, не визнаються семантично неповними. Так, Н. І. Штикало наголошує, що в силу міцної асоціації компонентів тієї чи іншої ситуації створюється можливість з метою компресії мови називати лише один елемент, щоб уявити всю ситуацію. Такий засіб вираження називається прихованим, невираженим – імплікованим. Імпліковані конструкції – це повні конструкції з містким та компактним змістом, що не вичерпуються лексичним значенням прийменниково-відмінкової форми [14, с. 18].

Ця думка отримала своє продовження в роботах І. Р. Вихованця. Він наголошує, що найвиразніше простежується формально-синтаксична та семантико-синтаксична співвіднесеність простих ускладнених речень детермінантного типу із складнопідрядними реченнями. Вторинні предикативні синтаксеми з детермінантною функцією утворюються внаслідок відповідних видозмін підрядних частин складнопідрядного речення. У семантико-синтаксичному плані найбільшу відповідність між підрядними частинами складнопідрядного речення й детермінантними компонентами простого ускладненого речення відбивають детермінантні прийменниково-відмінкові форми. У таких реченнях, продовжує автор, семантико-синтаксичні відношення між детермінантом та іншою частиною простого ускладненого речення передає прийменник, наприклад:

Зоїне обличчя було червоним, бо вона хвилювалася → *Від хвилювання у Зої почервоніло обличчя* (Д. Косарик) [3, с. 85-86].

Просте ускладнене речення з детермінантним другорядним членом речення І. Р. Вихованець поділяє на дві автономні частини, які певною мірою відтворюють структуру складного речення:

1) основну частину, що зберігає формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні особливості вихідного речення;

2) супровідну частину, тобто детермінантний другорядний член речення, утворений у результаті згортання однієї з частин складного речення [3, с. 86].

Можливість такої трансформації вказує на наявність супутньої імплікованої предикації, тобто поліпредикативності, що містить додаткове повідомлення до основної предикативності [12, с. 184]. Г. О. Золотова наголошує на тому, що саме в такому випадку можна говорити про елементи прихованої, трансформаційної предикативності у відношеннях між словами. Безперечним, на її думку, є те, що подібний зв'язок виникає лише в реченні на базі предикації і є неможливим у парному поєднанні слів [8, с. 56]. У такому випадку детермінанти, так само як і підрядні частини з обставинним значенням у складному реченні, що містять імпліковану предикацію, приєднуються до речення загалом. Причиною появи додаткової предикації є периферійність (самостійність) позиції детермінанта. У ролі згорнутих предикативних одиниць вживаються, як правило, віддієслівні іменники. Прихована предикація в обставинах такого типу дозволяє їм репрезентувати широке коло значень, бути аналогом підрядних частин складного речення. Мовленнєва практика активно використовує синтаксичну синонімію детермінантних та підрядних конструкцій як ефективний прийом стилістичної виразності.

Експлікація додаткової предикації реалізується також під час перетворення детермінантного компонента у реченнєву структуру, наприклад:

У шістнадцять років Оленка була високою, стрункою дівчинкою з довгими руськими косами (Д. Косарик) → *Оленка була високою, стрункою дівчинкою з довгими руськими косами. Їй було шістнадцять років. Давно одужав дід Матвій* (М. Коцюбинський) → *Дід Матвій одужав. Це було давно.*

Ми вважаємо, що трансформація простого речення на два простих є доказом належності детермінанта до предикативного ядра або цілого речення.

Якщо розмежувати два аспекти предикативності – основну, оформлену граматичними засобами мови, та додаткову, що міститься в лексичних елементах носія цієї предикації, виникає питання про співвідношення модально-часових планів основної й додаткової предикації у складі висловлення.

З граматичного боку співвідношення детермінантної та недетермінантної частин висловлення є нерівнозначними. У лінгвістиці відзначається, що вираження додаткової предикації має несамостійний, залежний характер, подібний до вираження додаткової предикації в підрядній частині складнопідрядного речення. Якщо предикативність, притаманна головному реченню, формує складнопідрядне речення, то предикативна частина підрядного речення не передає закінченого повідомлення і тому не є самостійною. А. П. Загнітко наголошує, що *натівпредикація* (або додаткова предикація) – це синтаксичне значення, яке частково збігається з предикативним, але не утворює речення [7, с. 216].

П. А. Лекант пов'язує наявність та засіб оформлення в реченні однієї та більше предикацій з монопропозитивністю та поліпредикативністю як основу структурної опозиції «просте речення – складне речення». Хоча, на думку П. А. Леканта, поліпредикативне речення не обов'язково має бути складним за структурою. Тільки вираження в предикації самостійного формально вираженого модально-часового плану робить її структурним центром простого речення чи предикативної частини. І далі дослідник наголошує, що предикація може не мати самостійного модально-часового плану, може бути оформлена як додаткова, вторинна предикація – тоді ми маємо справу з простим поліпредикативним реченням [10, с. 107].

Однак виникає питання, чи завжди вторинна предикація має такий несамостійний характер?

У працях деяких авторів досить чітко простежується думка, що поширені детермінанти – детермінантний зворот, – головний компонент яких репрезентований девербативом, зберігають дієслівні властивості, такі, наприклад, як підпорядкування тих самих залежних форм, що й похідне дієслово [9, с. 87; 11, с. 18].

Подвійна, синкретична природа імен з абстрактною семантикою, що поєднують у собі значення предметності та процесуальності як категоріальних ознак іменників та дієслів, специфічність їх семантичної валентності, стосується не лише синтаксичної сфери, але й граматичної – вираження дієслівних категорій перехідності та стану. Отже, враховуючи ці чинники, на нашу думку, логічно буде визнати й переломлення в семантиці синтаксичної форми, вираженої віддієслівним іменем, категорією часу, способу, тобто окремих граматичних категорій, що виражають категорію предикативності.

Так, В. П. Малащенко вважає, що девербатив у ролі синтаксичної форми взаємодіє в реченні з іншими словоформами у плані реалізації категорій синтаксичного часу та модальності [11, с. 19]. Ми підтримуємо в цьому лінгвіста, оскільки вважаємо, що при трансформації детермінантного члена, вираженого девербативом, у підрядну частину певної семантики, трансформована конструкція набуває самостійного синтаксичного часу та модальності, і, отже, несе в собі додаткову предикацію.

Х. І. Абдулаєв наголошує на тому, що в семантиці гібридних, синкретичних слів, зокрема віддієслівних утворень, при їх функціонуванні простежується посилення одного компонента значення за рахунок посилення іншого. Іншими словами, реалізація в конкретній словоформі дієслівних властивостей девербатива призводить до посилення предикативної семантики детермінантної синтаксеми та послаблення обставинної семантики. До того ж, чим більше потенційних дієслівних властивостей буде реалізовано віддієслівним іменем, тим менше залишиться можливостей для реалізації його обставинної функції [1, с. 147].

Отже, хочемо наголосити, що речення з прийменниково-відмінковими детермінантами є носіями більше ніж одної предикації. Додаткова предикація у складі таких речень є вторинною, неосновною. Додаткова предикація містить у собі деякі показниками граматичного плану, що дозволяє визнати за нею певну самостійність. Граматичними засобами оформлення додаткової предикації у складі детермінантного речення вважаємо деякі дієслівні властивості девербативів (час, спосіб), що входять до складу детермінанта.

Література

1. Абдулаєв Х. И. Сочетаемость как критерий выделения взаимодействующих компонентов в семантической структуре отглагольных существительных // Переходность и синкретизм в языке и речи. – М., 1991. – С. 140-146.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383с.
3. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С.254-294.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики. Семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур // Инвариативные синтаксические значения и структура предложения. – М., 1969. – С.77-85.
6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса. – М.: Наука, 1973. – 105 с.
9. Камынина А. А. О синтаксической зависимости падежей, распространяющих предложение в целом // Исследования по современному русскому языку. – М.: Изд-во Моск. Гос. Ун-та, 1970. – С. 73-90.
10. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – М.: Высш. Шк., 1974. – 158с.
11. Малащенко В. П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском литературном языке. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. Ун-та, 1972. – 172с.
12. Русская грамматика. – Т II. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 710 с.
13. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М., 1990. – 171с.
14. Штыкало Н. И. Формы выражения синтаксической категории причины и признание их выбора в русском литературном языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д, 1982. – 26 с.